

PLATON

PRAWA

Przekład z języka greckiego, wstęp i komentarz
DOROTA ZYGMUNTOWICZ

Kęty 2017
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

TYTUŁ ORYGINAŁU

Νόμοι

© 2016 for the Polish translation by Dorota Zygmontowicz

© 2016 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Przełożyła: Dorota Zygmontowicz

Redakcja: Katarzyna Tomaszuk

Indeksy: Dorota Zygmontowicz

Korekta: Teresa Dziemińska

Projekt okładki i łamanie: Łukasz Derewiecki

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

NARODOWY
PROGRAM
ROZWOJU
CZYTELNICTWA

ISBN 978-83-65031-45-7

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (33) 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

SPIS TREŚCI

Wykaz ważniejszych skrótów	5
Wstęp do przekładu	9
Mapa	29
Przegląd treści poszczególnych ksiąg	30
PRAWA	45
Księga I	47
Księga II	116
Księga III	158
Księga IV	207
Księga V	247
Księga VI	281
Księga VII	334
Księga VIII	393
Księga IX	427
Księga X	472
Księga XI	523
Księga XII	561
Odstępstwa od edycji Johna Burneta	614
Bibliografia	617
Indeks osób i postaci	628
Indeks nazw geograficznych i ludów	631
Indeks rzeczowy	633

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

Apollodor	Apollodorus, <i>Bibliotheca</i>
Apulejusz	
<i>Pl.</i>	<i>De Platone et eius dogmate</i> (O Platonie i jego nauce)
Arystoteles	
<i>Ath. pol.</i>	<i>Athenaion politeia</i> (Ustrój polityczny Aten)
<i>De an.</i>	<i>De anima</i> (O duszy)
<i>EE</i>	<i>Ethica Eudemia</i> (Etyka eudemejska)
<i>EN</i>	<i>Ethica Nicomachea</i> (Etyka nikomachejska)
<i>Gen. an.</i>	<i>De generatione animalium</i> (O rodzeniu się zwierząt)
<i>Hist. an.</i>	<i>Historia animalium</i> (Historia zwierząt / Zoologia)
<i>Metaph.</i>	<i>Metaphysica</i>
<i>Meteor.</i>	<i>Meteorologica</i> (Meteorologia)
<i>Oecon.</i>	<i>Oeconomica</i> (Ekonomika)
<i>Poet.</i>	<i>Poetica</i>
<i>Pol.</i>	<i>Politica</i>
<i>Protr.</i>	<i>Protrepticus philosophiae</i> (Zachęta do filozofii)
<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorica</i>
<i>Soph. el.</i>	<i>Sophistici elenchi</i> (Dowody sofistyczne)
Atenajos	<i>Uczta mędrców</i>
D	<i>Anthologia lyrica Graeca</i> , ed. E. Diehl, Leipzig 1954
Diodor	Diodorus Siculus (Diodor Sycylijski), <i>Bibliotheca historica</i> (Biblioteka historyczna)
<i>De vet. med.</i>	<i>De vetere medicina</i> (O dawniejszym lecznictwie)
DL	Diogenes Laertius, <i>Vitae et sententiae philosophorum</i> (Żywoty i poglądy słynnych filozofów)
Elian	Claudius Aelianus, <i>Varia historia</i> (Opowiadki rozmaite)
FGrHist	<i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> , wyd. F. Jacoby, Leiden 1923–1958

- FFor* *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, Zürich, Weidmann, wyd. 6, 1951–1952
- Hdt. Herodotus, *Historiae* (Dzieje)
- Hezjod
Op. *Opera et dies* (Prace i dni)
Theog. *Theogonia* (Rodowód bogów)
- Hippokrates
Acut. *De diaeta in morbis acutis* (O diecie w schorzeniach ostrych)
- Homer
Il. *Ilias*
Od. *Odyssea*
- Klemens
Strom. *Stromata* (Kobierce)
- Ksenofont
Ages. *Agesilaus* (Agezylaos)
Anab. *Anabasis* (Anabaza / Wyprawa Cyrusa)
Conv. *Convivium* (Uczta)
Cyr. *Cyropaedia / Institutio Cyri* (Cyropedia / Wychowanie Cyrusa)
Hist. Graec. *Historia Graeca* (Historia grecka)
Mem. *Memorabilia Socratis* (Wspomnienia o Sokratesie)
Oec. *Oeconomicus* (O gospodarstwie)
Resp. Lac. *Res publica Lacedaemoniorum* (Ustrój polityczny Lacedemończyków / Ustrój spartański)
- Or.* *Orationes* (Mowy)
- Orph. fr.* *Orphicorum fragmenta*, collegit Otto Kern, Berlin 1922
- Pauzaniasz
Pausanias Periegeta, *Graeciae descriptio* (Opisanie Grecji; pol. przekład: *Wędrowki po Helladzie*)
- Pindar
Ol. *Olympia* (Ody Olimpijskie)
Pyth. *Pythian* (Ody Pytyjskie)
- Platon
Ap. *Apologia Socratis* (Obrona Sokratesa)
Charm. *Charmides*
Cra. *Cratylus* (Kratylos)
Crit. *Critias* (Kritias)

<i>Crito</i>	(Kriton)
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae</i> (Listy)
<i>Euthd.</i>	<i>Euthydemus</i> (Eutydemos)
<i>Euthphr.</i>	<i>Euthyphro</i> (Eutyfron)
<i>Gorg.</i>	<i>Gorgias</i>
<i>L.</i>	<i>Leges</i> (Prawa)
<i>Lach.</i>	<i>Laches</i>
<i>Ly.</i>	<i>Lysis</i> (Lizys)
<i>Men.</i>	<i>Menon</i>
<i>Menex.</i>	<i>Menexenus</i> (Meneksenos)
<i>Parm.</i>	<i>Parmenides</i>
<i>Phd.</i>	<i>Phaedo</i> (Fedon)
<i>Phdr.</i>	<i>Phaedrus</i> (Fajdros)
<i>Phlb.</i>	<i>Philebus</i> (Fileb)
<i>Plt.</i>	<i>Politicus</i> (Polityk)
<i>Prot.</i>	<i>Protagoras</i>
<i>R.</i>	<i>Respublica</i> (Politeia / Państwo)
<i>Soph.</i>	<i>Sophista</i> (Sofista)
<i>Symp.</i>	<i>Symposium</i> (Biesiada / Uczta / Sympozjon)
<i>Tht.</i>	<i>Theaetetus</i> (Teajtet)
<i>Tim.</i>	<i>Timaeus</i> (Timajos)
Plutarch	
<i>Ages.</i>	<i>Agésilauus</i> (Agezylaos)
<i>Brut. anim. rat. ut.</i>	<i>Bruta animalia ratione uti</i> (Czy dzięki zwierzęta posługują się rozumem)
<i>Lyc.</i>	<i>Lycurgus</i> (Likurg)
<i>Lys.</i>	<i>Lysander</i> (Lizander)
<i>Quaest. conv.</i>	<i>Quaestiones convivales</i> (Zagadnienia biesiadne)
PMG	<i>Poetae melici Graeci</i> , ed. D. L. Page, Oxford 1961
Porfiriusz	
<i>Vit. Pyth.</i>	<i>De vita Pythagorae</i> (O życiu Pitagorasa)
Priscianus	
<i>Per.</i>	<i>Periegesis</i> (Opisanie / Periegeza)
Sektus Empiryk	
<i>PH</i>	<i>Pyrrhoniae hypotyposes</i> (Zarysy pyrrońskie)
Strabon	
<i>TrGF</i>	<i>Tragicorum Graecorum fragmenta</i> , vol. III, ed. S. Radt, Göttingen 1977

Tukidydes

Wojna peloponeska

W

Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati,
ed. M. L. West, vol. I: *Archilochus, Hipponax*,
Theognidea, Oxford 1971; vol. II: *Callinus*,
Mimnermus, Semonides, Solon, Tyrtaeus, minora
adespota, Oxford 1972

WSTĘP DO PRZEKŁADU

I. POLITYCZNY TESTAMENT PLATONA

Prawa (gr. *Nomoi*) to najbardziej różnorodny tematycznie, najdłuższy i ostatni dialog Platona, pisany aż do śmierci filozofa w 347 r.¹ To zarazem najstarsze w literaturze europejskiej dzieło na temat genezy, natury i struktury życia społecznego i politycznego, z uwzględnieniem zarówno teorii prawa, jak i praktyki prawodawczej. To obszerne pismo, w którym przedstawiono próbną konstytucję polityczną dla zakładanej *polis* oraz propozycję praw regulujących wszystkie obszary życia mieszkańca praworządnej *polis*. To – jak powiada sam Platon w jednym z wielu autoreferencyjnych passusów swojego dialogu² – model lub podręcznik do nauki obywatelskiego życia, przeznaczony dla przyszłych prawodawców i obywateli, w którym wyjaśniono psychospołeczne mechanizmy i uwarunkowania polityczności oraz zasady filozoficzne leżące u podstaw proponowanego prawodawstwa, ufundowanego na doświadczeniach i normach społeczno-kulturowych Greka od zarania jego historycznej świadomości do schyłku niepodległości greckich *poleis*³.

Do wymienionych superlatywów należy dodać jeszcze jeden: spośród całego *Corpus Platonicum* jest to dzieło najmniej znane, także w porównaniu z innymi równie monumentalnymi zabytkami literackimi starożytności, wciąż czekające na swoją kolej na liście lektur humanisty. Z jakiego więc

¹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie daty odnoszą się do czasów przed Chrystusem.

² 811d–e, 858e. Wszystkie odniesienia do stron, niepoprzedzone imieniem autora, dotyczą dialogu Platona; jeśli nie podano tytułu – chodzi zawsze o *Prawa*; w przypadkach gdy obok odsyłacza do *Praw* pojawiają się odniesienia do innych Platońskich dialogów, *Prawa* oznaczane są skrótem *L*. Wszystkie tematy i problemy we *Wstępie do przekładu* jedynie zapowiadane omawiam w przypisach do odpowiednich partii tekstu; tam też podaję odniesienia do innych źródeł.

³ Pięć lat po śmierci Platona Filip Macedoński pokona Greków pod Cheroneją; przechodząc z rąk macedońskich do rzymskich, arabskich i tureckich, Grecy nie odzyskują niepodległości przez kolejne 2100 lat.

powodu, skoro mamy do czynienia z dziełem tak wybitnym i ważnym, zainteresowani filozofią, historią, politologią, prawem czy kulturą grecką omijali *Prawa* Platona? Na to pytanie staram się odpowiedzieć poniżej.

1. *Prawa* na tle *Politei*

Być może sytuacja wyglądałaby inaczej, gdyby nie jedna okoliczność: gdybyśmy z jakichś powodów nie mieli Platońskiego dialogu *Politeia*, *Prawa* studiowano by zapewne z wielkim zapalem i chcąc poznać Platońską myśl polityczną i filozofię prawa, nie szczędzono by trudu, przedzierając się przez osobliwą, niełatwą w lekturze formę tego „mamuciego”⁴ dialogu na temat praworządnego ustroju. W rezultacie nasze wyobrażenie o podstawach filozofii prawa i polityki kształtowałaby inna treść. Jednakże przeszłość hojnie przekazała nam wszystkie pisma Platona, w tym dwa obszerne dialogi przedstawiające dwa różne porządki polityczne i dwie różne koncepcje postawy obywatelskiej.

We wcześniejszej *Politei*, powstałej około 378 r. (czyli po dziesięciu latach od założenia Akademii), ład polityczny opiera się na segregacji mieszkańców *polis* na trzy klasy i powierzeniu każdej z nich ściśle określonych zadań: jednej – handlu, rzemiosła i rolnictwa, drugiej – obrony *polis* przed zagrożeniem z zewnątrz i wewnątrz, trzeciej – sprawowania autorytarnej władzy. Suwerenność władców, żyjących we wspólnocie mienia, kobiet i dzieci, zasada się na ich szlachetnej „złotej” naturze, predysponującej do poznawania wiecznych i niezmiennych zasad etycznych i metafizycznych. Taki obraz Platońskiego państwa władanego autorytarnie przez królów-filozofów, wyjęty z kontekstu dramatycznego całego dialogu, z zadziwiającą łatwością legł u podstaw zwulgaryzowanej wykładni myśli politycznej Platona. Obdarzony jaskrawymi kolorami przez Karla Poppera, krytykującego Platońskie „społeczeństwo zamknięte” i czyniącego je rzekomo pożądaną alternatywą dla „otwartej” demokracji⁵, rzucił na wielu urok i dał poczucie pewności, że już wiadomo, komu i czemu należy się przeciwstawić, budując dobre i doskonałe społeczeństwo. Ta prostolinijna interpretacja wieloznacznej *Politei*, napisanej w „wielkim czasie” ateńskiej demokracji, a zarazem

⁴ Określenie za: Ryle 1966: 44.

⁵ K. R. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. I: *Urok Platona*, przeł. H. Kraheńska, Warszawa 2006.

okrutnych wojen Greków z Grekami, demokracji mającej na swym koncie „dokonanie” tak niechlubne jak skazanie na śmierć Sokratesa, dostrzega w tym dialogu więcej gotowych odpowiedzi niż moralnych i politycznych problemów; wsparta rzekomą wiedzą na temat intencji Platona – utopisty lub rzecznika totalitaryzmu – zamyka wielu przed później napisanymi *Prawami*, jakby „słowo się rzekło”.

Wydaje się jednak bardzo prawdopodobne, że obszerne *Prawa* są rezultatem wieloletnich przemyśleń i badań prowadzonych już w czasie, gdy Platon pisał *Politeię*⁶. W przedstawionym w nich modelu politycznym wszyscy mieszkańcy *polis* w równym stopniu podlegają władzy prawa (zamiennie przemilczanego w *Politei*); nie ma w nim miejsca i przyzwolenia na suwerenów – każdy jest bowiem „sługą prawa”⁷. Dlatego też osoba sprawująca jakąkolwiek władzę podlega kontroli, którą może zainicjować każdy mieszkaniec *polis*, podejrzewający urzędnika o nieprzestrzeganie obowiązujących i akceptowanych zasad, objaśnianych przez prawodawcę wszystkim obywatelom w perswazyjnych wstęпах do praw (*prooimia*)⁸, mniej lub bardziej racjonalnie, w zależności od potencjału intelektualnego obywateli. Gdyż prawo jest „wspólnym przekonaniem *polis*”, kierującej się rozumem⁹. Związek między rozumem (*nous*) i prawem (*nomos*), dostrzegany przez Platona już na poziomie brzmieniowego podobieństwa słów, jest jednym z głównych motywów dialogu¹⁰. Posłuszeństwo wobec prawa, poddawanie przed jego ustanowieniem sprawdzaniu, dyskusji i poprawianiu (aktom *stricte* racjonalnym), jest zatem wyznacznikiem racjonalności życia politycznego. Obywatel, który nie potrafi poddać się władzy tak stanowionego prawa, nie wykazuje zdolności do pełnienia jakiegokolwiek władzy. Stąd o wartości ustroju nie decyduje forma sprawowania władzy (przez jednego w monarchii, przez kilku w oligarchii czy przez lud w demokracji), lecz

⁶ Świadectwo systematycznych studiów nad greckim prawodawstwem i różnymi modelami ustrojowymi, prowadzonych w Akademii pod kątem historycznym, komparatywnym, teoretycznym i praktycznym, rozpoznają w *Prawach* m.in. Baker 1947: 295, Morrow 1960: 4–10, Brunt 1993: 245–342. Do Akademii kierowali się po radę politycy o różnej orientacji (i demokratycznej, i arystokratycznej), chcąc założyć nowe kolonie lub przeprowadzić antyoligarchiczne reformy. Jej członkowie uchodzili w świecie greckim za specjalistów w prawoznawstwie (szerzej, z odniesieniem do źródeł, zob. Zygmuntowicz 2011: 19–21).

⁷ 715d.

⁸ 722e–723b.

⁹ 644d.

¹⁰ 714a1–2, 836e4, 890d7.

zdolność owej władzy do zrzeczenia się suwerenności na rzecz wyrażonego w prawie osądu rozumu.

Jakie mechanizmy należy wkomponować w struktury wychowawcze i polityczne, by chronić społeczność przed tak rozumianym brakiem racjonalności, to pytanie, które, zainicjowane prowokacyjnie w *Politei* (zachęcającej raczej do studiów w Akademii niż do tworzenia ustrojów doskonałych)¹¹, diskutowane w *Polityku*, zajmowało Platona do końca życia. W ostatnim jego dialogu, w *Prawach*, uzyskuje ono odpowiedź w postaci długiej „relacji na żywo” z przebiegu wychowania prawodawcy oraz służącego sprawdzeniu i wypróbowaniu (*elenchos*)¹² jego kompetencji i kondycji moralnej procesu tworzenia praw dla planowanej kolonii na Krecie. Ścisła zależność między zdolnością do rządzenia i do poddania się rządowi prawa jest stałym motywem dialogu¹³, rozwijanym w różnych kontekstach, które wedle Platona musi uwzględnić miarodajna refleksja prawno-polityczna. Są nimi: psychologia moralna, badająca związek między uczuciami i rozumem (ks. I–II), historia życia politycznego, odsłaniająca stałe cechy polityczności (ks. III), teoria prawa, uzgadniająca funkcję prawa z możliwościami i ograniczeniami ludzkiej natury (ks. IV), oraz – jako sprawdzenie adekwatności teorii prawa do realiów ludzkiego życia i ukazanie metod prawodawstwa – porządek społeczny i administracyjny (ks. V–VI, VIII, XII), struktury, formy i treści wychowawcze wraz z prawem zwyczajowym (ks. VII), penologia (ks. IX), stosunki międzyludzkie (ks. XI, XII), wreszcie teologia (ks. X), w której Platon nie tylko utożsamia rozumną zasadę rzeczywistości, będącą „samoporuszającym się ruchem” i pierwszym poruszeniem wszechrzeczy, z boskością¹⁴, lecz czyni przejawem rozumności w człowieku nieustanny proces uczenia się i reorientowania swych skłonności ku tożsamemu z cnotą szczęściu. Gdyż życie to ruch, a życie rozumne to ruch „wedle porządku”, „wedle jednego stosunku i jednej zasady” – logosu¹⁵, zwanego na obszarze etyczno-politycznym cnotą.

Niejednego czytelnika dialogów Platona, a zwłaszcza czytelnika *Politei* będącego *homo unius libri*, może więc zaskoczyć to, że umiejętność polityczna i prawodawcza nie sprowadza się do poznania niezmiennych, boskich

¹¹ Monoson 2000: 125–137.

¹² 702b.

¹³ Wprost zapowiedziany on jest w 643e6.

¹⁴ 894c, 896b, 897b.

¹⁵ 898a–b.

prawd i praw wcielanych w ludzkie życie. Jest raczej ciągłym wypróbowywaniem potencjału własnej racjonalności i poziomu duchowej harmonii oraz badaniem psychicznych i kulturowo-społecznych uwarunkowań zastanego porządku. A wszystko po to, by móc ocenić, kiedy to, co nadal zwane jest zachowaniem racjonalnym, nie jest już motywowane dążeniem do cnoty, będącej jednością rozumnego osądu (*phronesis*), męstwa (*andreia*), samopanowania (*sophrosyne*) i sprawiedliwości (*dikaiosyne*)¹⁶ – a zatem tak naprawdę racjonalne już nie jest.

2. Współczesny paradygmat interpretacyjny

Aż do drugiej połowy XX w. dominował paradygmat, zgodnie z którym w *Politei* Platon opisał swoją teorię doskonałego porządku politycznego, a z kolei w treści *Praw* opisał praktykę, kosztem utraty filozoficznej głębi. Ponieważ treść ta przedstawiona jest w trudnym do uchwycenia porządku kompozycyjnym, w nierównym stylu (to wzniosłym, to potocznym, to rozwlekłym i zdradzającym cechy gadulstwa, to zdawkowym i aluzyjnym, zakładającym trudny do rozpoznania dla współczesnych czytelników polemiczny kontekst), w sposób niekiedy nawet chaotyczny, jakby spontaniczny i niedopracowany, uznawano, że *Prawa* są albo dialogiem nieautentycznym¹⁷, albo niedokończonym czy też niezredagowanym przez tracącego swój zmysł literacki i filozoficzny starego Platona¹⁸. Im skuteczniej zgrabna *Politeia* zaspokajała potrzebę posiadania paradygmatu na użytek doraźnych dysput, tym mniejszą liczbę czytelników znajdowały *Prawa*; pochylali się nad nimi

¹⁶ 631c–d, 963c–964b.

¹⁷ W wątpliwość podawano nie tylko Platońskie autorstwo, ale też dialogiczność i filozoficzność *Praw*. To odosobnione już dziś stanowisko przyjmują Debra Nails i Holger Thesleff (Thesleff 1982; Nails, Thesleff 2003). Ich zdaniem istnieje duże prawdopodobieństwo, że *Prawa* są zbiorem różnorodnego materiału na temat prawodawstwa zgromadzonego przez kilka osób w Akademii, zredagowanym przez pozbawionego polotu filozoficznego ucznia czy sekretarza Platona – Filipa z Opus.

¹⁸ Zeller 1846: 329, Wilamowitz 1920: 647, Bury 1926: I. VII.